

ZYGMUNT KŁODNICKI
Katedra Etnologii
Uniwersytet Wrocławski

ZACHODNIE WPŁYWY KULTUROWE A ETNOGRAFICZNE ZRÓŻNICOWANIE OBSZARU POLSKI

Wstęp

Terytorium Europy Środkowej, zamieszkałe przez kilka narodów, jest zróżnicowane pod względem kultury, przy czym zasięgi elementów kulturowych nie pokrywają się z granicami etnicznymi¹. Jednocześnie, obok różnic kulturowych, często drugorzędnych, na obszarze tym odnajdujemy szereg podobieństw².

Wielkie cywilizacje Bliskiego Wschodu i znad Morza Śródziemnego nie mogły wywierać bezpośredniego wpływu na środkową Europę, bowiem masywy Alp i Karpat, góry Półwyspu Bałkańskiego, stepy czarnomorskie, wreszcie puszcze i bagna interesującego nas obszaru, stanowiły przeszkodę trudną do przebycia. Cesarstwo Rzymskie, które drogą podbojów sięgnęło skraju Europy Środkowej, zarysowało jej zachodnie i południowe granice kulturowe i wpłynęło znacząco na kulturę plemion germańskich, zwłaszcza tych, które nawiązały kontakty z Imperium. Pośrednio, i w znacznie mniejszym stopniu, wpływy rzymskie docierały do plemion zamieszkujących dorzecza Odry i Wisły. Ta część Europy dłużej zachowała swoją starą kulturę, a nadto nasycana była elementami wschodnioeuropejskimi i azjatyckimi. Te ostatnie docierały głównie za pośrednictwem ludów koczowniczych, najpierw indoirañskich, potem altajskich.

W dobie wędrówek ludów z puszczańskich i bagnistych terenów dorzecza Dniepru, a zwłaszcza Prypeci, ku zachodowi i południowemu zachodowi parły fale Prasłowian. W dorzeczu Łaby, później także na terenach wschodnioalpejskich, nastąpiło zderzenie Germanów – spadkobierców wysokiej kultury celtyckiej i sąsiadów Rzymu z Prasłowianami – dziedzicami archaicznych kultur puszczańskich i rozwiniętych kultur pasterskich. To „zderzenie” trwało kilka wieków, więc raczej należy mówić o przenikaniu plemion i kultur. W tym czasie Germanie byli zainteresowani zarówno łupiestwem, jak i osiedlaniem się

¹ Poniższy artykuł stanowi polską wersję referatu wygłoszonego na 10. Sympozjum *International European Ethnogeographic Working Group* („European Cultural Area – Unity in Diversity”), które odbyło się w dniach 26-28 marca 1996 roku w Třešť (Republika Czeska).

² Szerzej na ten temat pisał T. Wróblewski (1964).

w obrębie byłych prowincji zachodniorzymskich, co ułatwiało Prasłowianom ekspansję.

Jest prawdopodobne, że trwałe sąsiedztwo ukształtowało się później, u schyłku okresu wędrówek ludów lub nawet we wczesnym średniowieczu. Granica styku germańsko-słowiańskiego biegła wówczas wzdłuż Łaby, Sali, zachodniego zbocza Sudetów i Lasu Czeskiego.

Od czasów Karola Wielkiego zaczyna się ekspansja militarna i osadnicza w kierunku odwrotnym – ku wschodowi, co później otrzyma nazwę „Drang nach Osten”. Obok migracji z różnym natężeniem zachodziły dyfuzje kulturowe, co sprawiło, że po wiekach ludność polska mieszkająca w dorzeczu Odry i Wisły przejęła szereg zachodnioeuropejskich cech kulturowych.

Potężniające z czasem wpływy zachodnie będą łatwiejsze do odczytania, gdy przypomnimy najważniejsze procesy i wydarzenia, zwłaszcza dotyczące zachodniej i północnej granicy Polski.

W drugiej połowie X wieku ukształtowało się Królestwo Polskie, początkowo z zachodnią granicą na Odrze. W drugiej połowie średniowiecza odpadły od Polski ziemie zachodnie i północne stając się jednocześnie terenami intensywnej kolonizacji niemieckiej. Z czasem Dolny Śląsk, ziemia lubuska, Nowa Marchia, Pomorze Zachodnie i ziemia chełmińska stały się „dzielnicami najbardziej nasyconymi ludnością niemiecką” (Labuda, 1971, s. 63). Germanizacja postępowała także na Pomorzu nadwiślańskim i na terenie Prus. Granica ustabilizowała się w roku 1466. Przez następne trzy wieki sąsiedztwo polsko-niemieckie było pokojowe. Dopiero w wyniku rozbiorów Polski w latach 1772–1795, i późniejszych wydarzeń, ukształtowała się w roku 1815 nowa granica dzieląca teraz Królestwo Pruskie (później Cesarstwo Niemieckie) od Królestwa Polskiego stanowiącego część Cesarstwa Rosyjskiego. Przetrwa ona do I wojny światowej. Nowa granica między Niemcami a wolną już Polską ukształtowała się ostatecznie w roku 1922. W następstwie II wojny światowej przesunięto ją na linię Odry i Nysy Łużyckiej.

Trwające przeszło tysiąc lat sąsiedztwo Polaków i Niemców, procesy osadnicze i dyfuzje kulturowe odbijały się w kulturze tych narodów. Czy i w jaki sposób procesy te można odczytać na mapach atlasów etnograficznych? Próbę odpowiedzi na to pytanie podjęła Zofia Staszczak w pracy *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne* (1978) odnajdując na mapach *Atlas der deutschen Volkskunde* „elementy kultury związane z tradycjami słowiańskimi”. Autorka wysunęła także postulat „badania pogranicza z punktu widzenia drugiej strony, tj. rozpatrując podobne nasilenie występowania elementów kultury niemieckiej w polskiej kulturze ludowej” (Staszczak, 1978, s. 146)³.

³ Autorka nawołuje przy tym do ostrożności we wnioskowaniu: „od zachodu przenikały przecież do Polski za pośrednictwem Niemiec, lub bez tego pośrednictwa, nie tylko elementy kultury germańskiej” (Staszczak, 1978, s. 146).

1. Środkowoeuropejskie atlasy etnograficzne i próby uchwycenia różnicowania kulturowego Europy Środkowej

Wiejska kultura interesującego nas obszaru została przedstawiona na mapach *Atlas der deutschen Volkskunde*, *Atlas der pommerschen Volkskunde*, w artykule Güntera Wiegelmanna *Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit*⁴, *Atlasie kultury ludowej w Polsce* i w *Polskim atlasie etnograficznym*. Jednakże, poza nielicznymi przypadkami, map wspomnianych atlasów nie da się ze sobą zestawić z powodu różnic tematycznych⁵, niekiedy też chronologicznych. A więc samo uchwycenie różnicowania kulturowego środkowej Europy napotyka na zasadnicze trudności.

Dotychczasowe próby określania różnicowania kulturowego i jego interpretacja zamykały się w obrębie poszczególnych atlasów. Mamy więc książkę Tadeusza Wróblewskiego *Wspólne elementy w ludowych kulturach środkowej Europy*, w której autor „oddzielnie” omówił dorobek kartografii etnograficznej niemieckiej i polskiej. Na uwagę zasługują artykuły Güntera Wiegelmanna *Innovationszentren in der ländlichen Sachkultur Mitteleuropas* (1970) i Petera Assiona *Nord-Süd-Unterschiede in der ländliche Arbeits- und Gerätekultur* (1985), oparte głównie na materiałach i mapach *Atlas der deutschen Volkskunde*. Różnicowanie kulturowe obszaru Polski interesowało szczególnie Kazimierza Moszyńskiego, którego artykuł *Niektóre przyczyny różnicowania kultury ludowej w Polsce* (1938) do dziś nie stracił na aktualności. W oparciu o mapy *Polskiego atlasu etnograficznego* (PAE) jego redaktor Józef Gajek przedstawił artykuł *Etnograficzne różnicowanie obszaru Polski* (1976), a Zygmunt Kłodnicki – artykuł *Tak zwana rubież etnogeograficzna, a problem genezy przestrzennego różnicowania kultury ludowej w Polsce* (1994).

2. Różnicowanie etnograficzne Polski w świetle prac Kazimierza Moszyńskiego

Już w roku 1927 K. Moszyński zauważył, że zasięgi niektórych starych narzędzi chłopskich przebiegają w ten sposób, że dzielą Polskę na dwie strefy. Część północno-wschodnią, do wieków XVIII-XIX porośniętą lasami i puszciami, charakteryzowała się archaicznymi i nieznanymi w reszcie kraju

⁴ Setki map *Atlas der deutschen Volkskunde* i 10 map zamieszczonych w artykule Wiegelmanna obejmują północną i zachodnią polską w jej granicach po II wojnie światowej, co ułatwia analizę etnogeograficzną.

⁵ Dysponujemy tylko paroma mapami etnograficznymi obejmującymi obszar środkowej Europy: mapę terminów palenia ogni obrzędowych zamieszczono w *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer*, tom 1: *Die Termine der Jahresfeuer in Europa*, Göttingen 1980. M. Trojanowi zawdzięczamy mapę form cepów w środkowej Europie (M. Trojan, *Dreschflegel in Europa. Methodische Probleme einer Karte*, „Ethnologia Europaea” R. 13, 1983, z. 2, s. 223). Do pewnego stopnia porównywalne są mapy kopiec, wozów, szlei i chomąt, niektórych form kopaczek i kołysek (PAE, ADV i Wiegelmann, 1969).

elementami kulturowymi, jak radło rylcowe, socha, brona laskowa, cep gązewkowy, jarzmo kulowe, zaprzęg (jednokonny) w hołoble i duhę, kijanka półwałcowata. Do tej listy, zestawionej przez K. Moszyńskiego (1927), można dodać pojemniki do wysiewu zbóż uplecione ze słomianych wałeczków, dwukolne wózki do wywożenia sochy w pole, rezginie, łapcie wyplatane z łyka i szereg innych artefaktów (por. też: Gajek, 1976, s. 160 i n. oraz mapy 6, 8, 9). Wspomniane elementy kulturowe charakteryzowały jeszcze na początku XX wieku nie tylko północno-wschodnie połacie Polski, ale i sąsiadujące z nimi Białoruś, Litwę i dalsze kraje północno-wschodniej Europy⁶.

Moszyński wyodrębnił także elementy kulturowe charakteryzujące do niedawna Polskę południową, środkową i zachodnią, a nieznane w jej północno-wschodniej części. Były to radła słupicowe (ramowate), pługi drewniane i płużyce, brony słupkowe (beleczkowe), cepy dwukapicowe, jarzma podgarlicowe (ramowate), zaprzęg przy dyszlu oraz kijanki łopatkowate i mieczykowate. Zdaniem K. Moszyńskiego narzędzia te szerzyły się w dawnych wiekach z zachodniej Europy w głąb Polski, czemu sprzyjała bliskość geograficzna Zachodu, duża gęstość zaludnienia i częściowe wylesienie zachodniej, środkowej i południowej części kraju. Fale kulturowe zatrzymywały się dopiero na skraju puszczy porastających północno-wschodnią Polskę, a więc nie przenikały na obszar charakteryzujący się słabym zaludnieniem i tym samym – nikłymi kontaktami między mieszkańcami. Fakt, że dawne granice zasięgów przetrwały do XX wieku, mimo że puszcze wytrzebiono znacznie w XVIII wieku, a nieomal zupełnie w latach 1852-1880, tłumaczyłbym tym, że w dobie nowożytnej wspomniane narzędzia nie były już innowacjami i w związku z tym już się nie rozprzestrzeniały.

Tak więc K. Moszyński wyodrębnił dwie strefy kulturowe: archaiczną, obejmującą północny wschód Polski i, nasyconą dawnymi wpływami z Zachodu, pozostałą część kraju. Strefy te wyraźnie oddziela tzw. rubież etnogeograficzna (Moszyński, 1927 i 1938; Kłodnicki, 1994).

3. Zachodnie wpływy kulturowe w ostatnich wiekach

Powstanie *Polskiego atlasu etnograficznego* (część zeszytów z przeszło trzystoma mapami dotyczącymi różnych przejawów tzw. kultury materialnej) umożliwiło podjęcie próby znalezienia jeszcze innych elementów kultury, które napłynęły również z Zachodu. Te spośród nich, które charakteryzują zachodnią i północną Polskę i na ogół nie sięgają w głąb kraju (poza była granicę zaboru pruskiego), a ponadto charakteryzują niemiecki obszar etniczny, uznano za

⁶ Niektóre ze wspomnianych elementów kultury, jak np. jarzma kulowe czy rezginie, występują w tzw. przerwany zasięgu adriatycko-bałtyckim charakteryzującym względnie starsze, archaiczne elementy kultury europejskiej (por. Moszyński, 1929, s. 23 i in.; co do rezgini, p. Z. Kłodnicki, *Rezginia in Europa*, „Ethnologia Europaea” R. 8. 1975, z. 2, s. 101-110 i zamieszczona tam dyskusja).

nowsze elementy kulturowe zachodniego pochodzenia ⁷. Zaliczono do nich kopaczki o ostrzu prostym (III, 135) ⁸, bezjarzemne brony poprzecznoślupkowe (I, 5), sierpy półkoliste gładkie (zesz. próbny, 8; I, 10; II, 68), kosy łączone z drzewcem za pomocą śruby (I, 28), kopice dwurzędowe (II, 78), cepy dwukapicowe ze sztywnym pałączkiem obracającym się na dziedziaku (zesz. próbny, 9; II, 70), ule słomiane (VI, 317), budynki o ryglowej konstrukcji ścian (IV, 195), chałupy asymetryczne jednoizbowe z paleniskiem poza izbą (IV, 195), chałupy z paleniskiem do gotowania we wnętrzu szerokiego komina (II, 127), chałupy z oddzielnymi, przeważnie kaflowymi piecami ogrzewalnymi (II, 128), chałupy o dachach krytych przeważnie dachówkami (III, 211), piwnice umieszczone przeważnie pod domami (zesz. próbny, 16; III, 174), piece piekarskie poza chałupą (II, 14 i 15), stodoły murowane (II, 102), wózki ręczne czterokołne (V, 284), jarzma przyróżne (IV, 231), ciężkie włóki sankowate bez stramów (VI, 341), wozy robocze o rozstawie kół powyżej 120 cm i wysokości kół tylnych powyżej 100 cm (V, 288 i 289) ⁹.

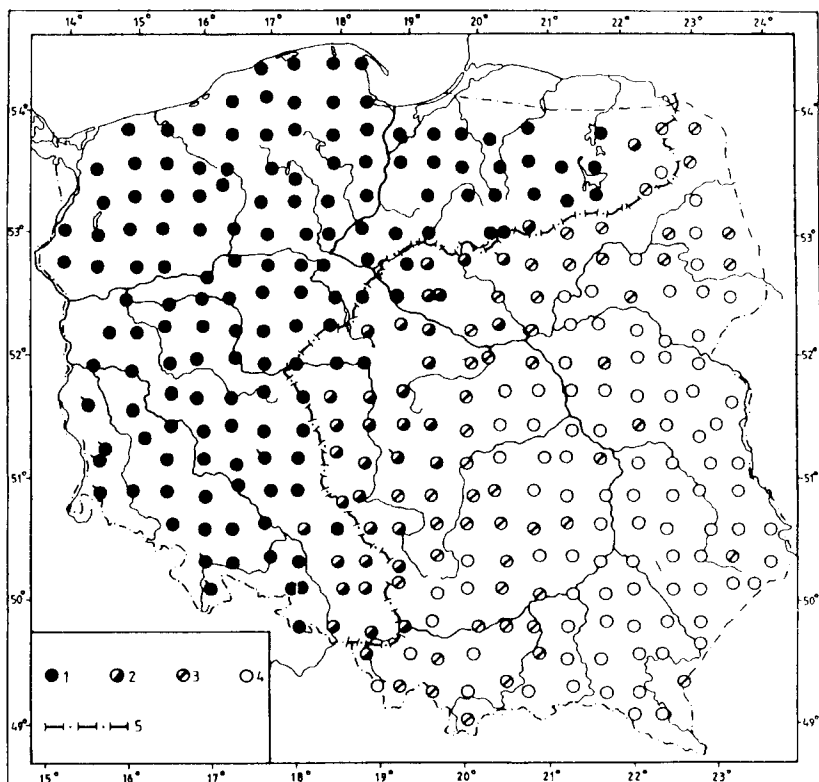
W połowie przypadków są to elementy kulturowe doskonalsze od ich odpowiedników znanych w środkowej, wschodniej i południowej Polsce. Zwróćmy przy tym uwagę na to, że zasięgi tych artefaktów przebiegają podobnie jak granica byłego zaboru pruskiego w latach 1815-1922 (mapa 1). Tę zbieżność wcześniej zauważył J. Gajek (1976, s. 146).

Sądzę, że wspomniane elementy kulturowe są późnego pochodzenia; zapewne najpierw pojawiły się na terenach od stuleci należących do państw niemieckich, natomiast na ziemiach polskich, wcielonych w obręb Królestwa Pruskiego (później Cesarstwa Niemieckiego), upowszechniały się zapewne

⁷ Niekiedy elementy te na obszarze polskojęzycznym noszą nazwy niemieckie. I tak np. duże donicowate kosze z uchami, charakteryzujące wielkie obszary zachodniej, północnej i środkowej Polski przekraczając na całej długości Wisłę (PAF, z. 5, mapa 281), w Wielkopolsce i w ziemi chełmińskiej są nazywane „kipami”, a więc tak samo jak w Niemczech, gdzie kosze te w wielu okolicach były pospolite. Interesujące jest to, że ekspandując ku wschodowi (w środkowej Polsce i dalej) kosze te tracą nazwę „kipa” na rzecz ogólnopolskiej, a nawet ogólnosłowiańskiej nazwy „kosz”. Innym ciekawym przykładem jest pospolita nazwa gwarowa „mur pruski” na określenie ścian o konstrukcji ryglowej wypełnionej ceglami. Tu nazwa wprost odzwierciedla pochodzenie tej innowacji.

⁸ W nawiasach podaję numer zeszytu *Polskiego atlasu etnograficznego*, a po nim numer mapy.

⁹ Listę tę można wydłużyć uwzględniając dawne zasięgi kos jako narzędzi żniwnych (II, 69), kopie rzędowych (II, 78), zanikania młócenia zbóż cepami (I, 31) wskutek upowszechniania się młocarni z kieratem (I, 33), a następnie młocarni z napędem motorowym (I, 34), zanikania komór (II, 82), sporadycznego występowania stodół zrębowych (II, 104), nasilonego występowania budynków murowanych (III, 194), konstrukcji dachu na pojedynczy stolec i na stolec, który tworzą dwa rzędy słupów (III, 207), zdecydowanej przewagi dachów krytych dachówkami, a tylko rzadko, lub wyjątkowo, słomą (III, 211). Wyodrębniając strefę północno-zachodnią J. Gajek przedstawił wykaz elementów kulturowych niewiele różniący się od naszego i uzupełnił go kilkoma zasięgami zjawisk kulturowych z zakresu tzw. kultury duchowej (z nie opublikowanych jeszcze zeszytów *Polskiego atlasu etnograficznego*).

Mapa 1. Nasilenie występowania cech kulturowych charakterystycznych dla północno-zachodniej Polski i wschodnich Niemiec (według danych *Polskiego atlasu etnograficznego* opracował Z. Kłodnicki).

A. W badanej wsi odnotowano występowanie następującej liczby cech kulturowych charakterystycznych dla północnej i zachodniej Polski oraz przyległych obszarów niemieckich:

- 1 - od jedenastu do osiemnastu*,
- 2 - od sześciu do dziesięciu,
- 3 - od trzech do pięciu,
- 4 - do dwóch.

B. Inne oznaczenia:

- 5 - granica między Królestwem Pruskim (później Cesarstwem Niemieckim) a Królestwem Polskim (należącym do Cesarstwa Rosyjskiego).

* Szeryfy przy znakach oznaczają punkty badawcze *Polskiego atlasu etnograficznego*, w których nie udało się zebrać kompletnej informacji i w związku z tym dokonano interpolacji nieznacznie zawyżając wartość znaków.

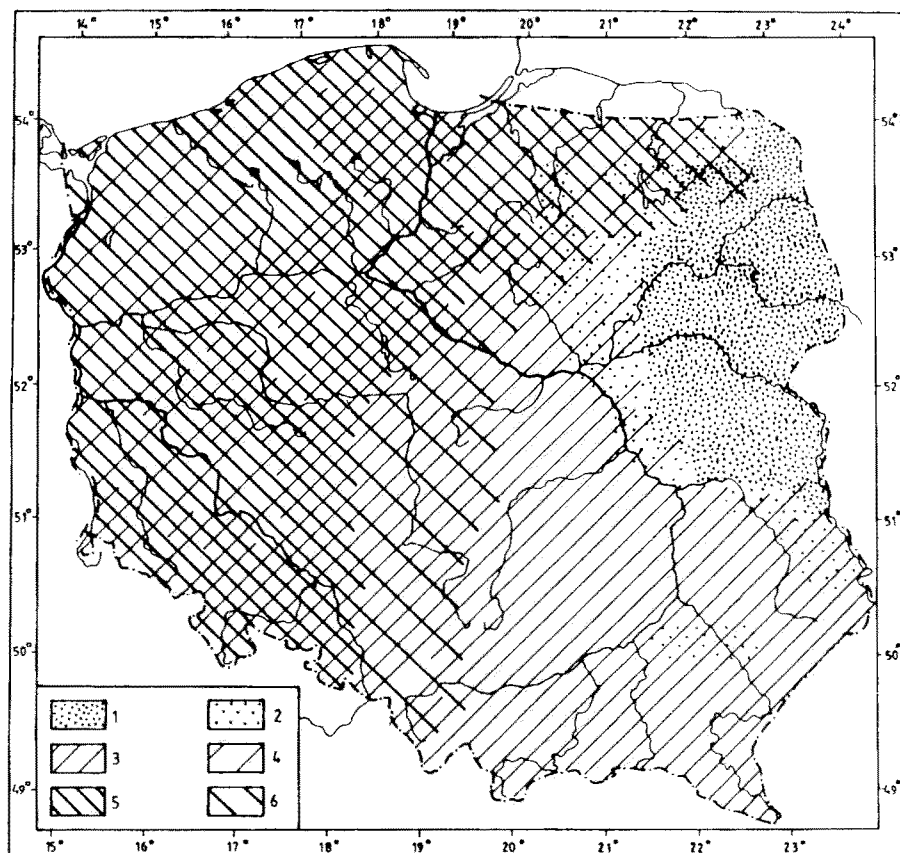
głównie w XIX i w początkach XX wieku. Niektóre z nich, jak wymiar rozstawu kół, konstrukcja ryglowa ścian czy piece piekarskie poza chałupą, były wprowadzane zarządzeniami administracyjnymi.

Na wielu mapach *Polskiego atlasu etnograficznego* widać, że analizowane tu wpływy kulturowe wyraźniej odzwierciedliły się na zachodzie i północy ziem zaboru pruskiego. Nie wszystkie zasięgi pokrywają się z byłą granicą między zaborcami; jedne przebiegają przez środkową Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie, inne natomiast przekroczyły granice zaborów i biegną między Wartą i Drwęcą z jednej a Pilicą i ujściem Bzury, z drugiej strony. Te, głównie południkowe, zasięgi zestawil J. Gajek (1976, s. 158-163 i mapa 7): „Ta trzecia niejako rubież jest najmłodsza i przypuszczalnie wiąże się z późnym już okresem 1870-1918 r., była więc rezultatem gospodarczej, politycznej i kulturalnej działalności Prus” (s. 163).

W następstwie I wojny światowej granica polsko-niemiecka została przesunięta ku zachodowi i północy, a po II wojnie światowej ustalono jej przebieg wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej. Zdawać by się zatem mogło, że już nic nie stoi na przeszkodzie, aby wspomniane elementy kulturowe upowszechniły się w reszcie Polski. Tymczasem upłynęły dziesiątki lat, a wiązka zasięgów kulturowych, ukształtowana w zaborze pruskim, jeszcze w czasie badań terenowych w latach 1953-1968 przypominała granice zaboru¹⁰.

Zapewne można tu mówić o splocie czynników, takich jak istnienie granicy politycznej utrudniającej kontakty oraz tradycjonalizm, pewne zapóźnienie cywilizacyjne obszarów byłego zaboru rosyjskiego, co zapewne utrudniało przyjęcie ryglowej konstrukcji ścian, zwyczaju stosowania pieców piekarskich poza domostwem, kosy ze śrubą czy ręcznych wózków czterokołowych. Niektóre elementy kulturowe, za pamięci informatorów, rozprzestrzeniały się jednak ku wschodowi, np. piece ogrzewalne, dachy dwuspadowe, krycie dachówkami czy zastosowanie kos do koszenia zbóż. Liczyć się także należy ze spadkiem atrakcyjności niektórych innowacji: cepy ze sztywnym pałaczkiem obracającym się na dzierzaku nie rozprzestrzeniały się już w XX wieku, gdyż właśnie wówczas upowszechniły się młocarnie (I, 31, 33, 34).

¹⁰ Warto dodać, że podczas badań terenowych przeprowadzonych w latach 1988-1991 w 60 miejscowościach położonych po obu stronach byłej granicy między byłą Prowincją Poznań w zaborze Pruskim a Gubernią Kaliską w zaborze rosyjskim stwierdzono istnienie dystansu poznawczo-emocjonalnego między społecznościami pogranicza. Dystans ten ukształtował się po utworzeniu granicy zaborów i granicy celnej w 1815 roku, a zaczął zanikać po jej zniesieniu po I wojnie światowej (J. Schmidt, *Poznańskie i Kongresówka. Dawne podziały polityczne regionu w świetle wyobrażeń zbiorowych współczesnych Wielkopolan*, „Lud” t. 77, 1994, s. 97-116).

Mapa 2. Strefy kulturowe Polski (opracował Z. Kłodnicki)

I. Strefa północno-wschodnia (por. Kłodnicki, 1994, mapa 2):

- 1-obszar nacechowany występowaniem 4-6 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy.
- 2-obszar nacechowany występowaniem 2-3 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy.

II. Strefa środkowo-południowo-wschodnia (por. Kłodnicki, 1994, mapa 2):

- 3-obszar nacechowany występowaniem 4-7 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy.
- 4-obszar nacechowany występowaniem 2-3 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy*.

III. Strefa północno-zachodnia (por. mapa 1):

- 5-obszar nacechowany występowaniem 11-18 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy,
- 6-obszar nacechowany występowaniem 6-10 cech kulturowych charakterystycznych dla tej strefy.

*Rzadsza szrafura w zachodniej i w części północnej Polski jest spowodowana dwoma czynnikami: a) stare elementy kulturowe szybciej zanikały na tym obszarze (por. Kłodnicki, 1988); b) informacje tam zebrane są niekompletne z uwagi na to, że ludność autochtoniczna została wysiedlona po II wojnie światowej bądź wyemigrowała przed przeprowadzeniem badań terenowych.

Podsumowanie

Na mapie 2. widoczne są trzy wyraźnie wyodrębniające się strefy. Pierwszą z nich, obejmującą północno-wschodnią Polskę, jeszcze w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku charakteryzowały archaiczne cechy kulturowe, podobne do tych, które znamy z Białorusi, Litwy i dalszych krajów północno-wschodniej Europy.

Te elementy kulturowe, które są mniej prymitywne, a których kres występowania wyznaczały dawne granice puszczy, wywodzą się ze średniowiecznej kultury chłopskiej Zachodu. Jeszcze w okresie międzywojennym występowały one w strefie środkowo- i południowo-polskiej. Natomiast na zachodzie i północy Polski były wówczas już rzadsze, ustępując formom nowszym (Kłodnicki, 1988), które upowszechniały się zapewne głównie dopiero w XIX stuleciu. Trzecia strefa wytworzyła się w okresie, gdy te obszary należały do Prus (później Niemiec).

W przedstawionym artykule wykorzystano wyniki wcześniejszych badań nad rubieżą etnogeograficzną (K. Moszyński, 1927 i 1938; Z. Kłodnicki, 1994) i uzupełniono je rozważaniami nad genezą strefy północno-zachodniej. Historia kształtowania się polskiej kultury ludowej, z uwzględnieniem dyfuzji kulturowych i osadnictwa z Zachodu, wciąż czeka na odrębne opracowanie. Niezbędne są obszerne studia porównawcze, z zastosowaniem metody etnogeograficznej, obejmujące tradycyjną kulturę narodów sąsiednich, zwłaszcza Niemców. Na obecnym etapie pożyteczne będzie odwołanie się do pracy G. Wiegelmanna.

Porównanie wniosków, do których doszedł Günter Wiegelmann analizując zróżnicowanie kultury wiejskiej, z naszymi, dla obszaru Polski, wykazuje istotne różnice. Obszar niemiecki najpierw różnicował się pod wpływem prowincjonalnej kultury późnorzymskiej i postrzymskiej. Od późnego średniowiecza coraz większą rolę w rozwoju kultury wsi na południu Niemiec odgrywały miasta; w tym samym czasie na północy następowała intensyfikacja i modernizacja rolnictwa. Kultura wsi polskiej natomiast, pozbawiona ożywczego wpływu, bezpośrednio z obszarów byłego imperium rzymskiego, a później także wpływu miast, które na obszarze Polski, zwłaszcza centralnej, wschodniej i południowej rozwinęły się słabo, chłonęła wpływy zachodnie. Przenikały one drogą dyfuzji lub wraz z kolonistami, głównie z północnych i środkowych Niemiec. To sprawiło, że w kulturze obu narodów znajdujemy szereg elementów wspólnych.

BIBLIOGRAFIA

- Assion P.
1985 *Nord-Süd-Unterschiede in der ländlichen Arbeits- und Gerätekultur*. w: *Nord-Süd-Unterschiede in der städtischen und ländlichen Kultur Mitteleuropas*, pod red. G. Wiegelmanna. Münster (*Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland*, z. 40), s. 251 - 263.

Atlas der deutschen Volkskunde...

- 1936-1939 *Atlas der deutschen Volkskunde*, z. 1 - 6, pod red. Heinricha Harmjanza i Ericha Röhra, Leipzig.
- 1958-1979 Nowa seria, z. 1 - 7, pod red. Matthiasa Zendera i in., Marburg.
- Bentzien U.
1980 *Bauernarbeit im Feudalismus. Landwirtschaftliche Arbeitsgeräte und -verfahren in Deutschland von der Mitte des ersten Jahrtausends u. Z. bis um 1800*. „Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte“ t. 67, Berlin.
- Gajek J.
1976 *Etnograficzne różnicowanie obszaru Polski*, w: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, pod red. Marii Biernackiej i in., t. 1, Wrocław, s. 143 - 177.
- Kaiser K.
1936 *Atlas der Pommerschen Volkskunde, Textband, Pommernforschung II. Reihe. Veröffentlichungen des Volkskundlichen Archivs für Pommern*, t. 4; *Kartenmappe, veröffentlichungen Archivs für Pommern*, t. 5, Greifswald.
- Kłodnicki Z.
1988 *Die Dynamik des Wandels der traditionellen Sachkultur in Polen*, w: *Wandel der Volkskultur in Europa. Festschrift für Günter Wiegelmann zum 60. Geburtstag*, pod red. Nils-Arvida Bringeusa i in., Münster, t. 1 (*Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland*, z. 60), s. 325 - 347.
- 1994 *Tak zwana rubież etnogeograficzna, a problem genezy przestrzennego różnicowania kultury ludowej w Polsce*, „Lud” t. 77, s. 47 - 68.
- Labuda G.
1971 *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań.
- Moszyński K.
1927 *Lud polski w dorzeczu Wisły*, „Ziemia” R. 12, s. 163 - 169.
- 1938 *Niektóre przyczyny różnicowania kultury ludowej w Polsce*, „Lud słowiański” t. 4, s. 65 - 117.
- Moszyński K., Klimaszewska J.
1934-1936 *Atlas kultury ludowej w Polsce*, z. 1 - 3, Kraków.
- Polski atlas etnograficzny...*
1958-1981 *Polski atlas etnograficzny...*, pod red. Józefa Gajka, zeszyt próbny, z. 1 - 6, Warszawa.
- Staszczak Z.
1978 *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Seria Etnografia nr 8, Poznań.
- Wiegelmann G.
1969 *Erste Ergebnisse der ADV-Umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit*, „Rheinische Vierteljahrsblätter” t. 33, s. 208 - 262.
- 1970 *Innovationszentren in der ländlichen Sachkultur Mitteleuropas*, w: *Volkskultur und Geschichte. Festgabe Josef Dünninger*, Berlin, s. 120 - 136.
- 1977 *Die Sachkultur Mitteleuropas*, w: *Volkskunde - Eine Einführung*, pod red. G. Wiegelmanna i in., Berlin, s. 97 - 131.
- 1985 *Nord-Süd-Unterschiede in den kulturräumlichen Gliederungen seit Wilhelm Heinrich Riehl*, w: *Nord-Süd-Unterschiede in der städtischen und ländlichen Kultur Mitteleuropas*, pod red. G. Wiegelmanna, Münster (*Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland*, z. 40), s. 389 - 404.
- Wróblewski T.
1964 *Wspólne elementy w ludowych kulturach środkowej Europy*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Seria Etnografia nr 3, Poznań.

Zygmunt Klodnicki

WESTERN CULTURAL INFLUENCES AND ETHNOGRAPHICAL DIFFERENCES OF THE TERRITORY OF POLAND

(Summary)

In most cases, Western cultural influence have been reaching Poland by diffusion and migration via Germany. Older studies by Kazimierz Moszyński (1927, 1938), Józef Gajek (1976), and Zygmunt Klodnicki (1988, 1994), as well as an analysis of the maps included in the Polish ethnographic atlas, which is presented in this article, allowed the author to specify the relative chronology and intensity of these influences, and consequently, to distinguish the cultural regions of Poland (map 2).

The first region, of the North-East, demonstrated the archaic cultural characteristics similar to those known from Belarus, Lithuania, and other countries of north-eastern Europe, still in the first decades of the twentieth century.

The less primitive elements of culture, whose range was demarcated by the old boundaries of great forests, derived from the medieval peasant culture of the West. They could be observed in the central, southern, and south-eastern regions of the country until the period between the world wars. The same elements were at that time much more rare in the west and north of Poland, giving way to newer forms (Klodnicki, 1988), which had been spreading in the nineteenth century. This third zone came into being only after the northern and western territories of Poland had been incorporated in Prussia (and later in Germany).

The author refers to the studies of Günter Wiegmann (1970) and Ulrich Bentzien (1980) in order to demonstrate that the Western influences were reaching Poland through diffusion with the colonists coming mainly from northern and central Germany. This is why nowadays the culture of both nations contains a number of common elements.